

УДК 377

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОСВІТНИЦЬКОГО РУХУ НА ЗАКАРПАТТІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ
СТОЛІТТЯ****Л.А.Заболоцька**

***Анотація.** Висвітлюються особливості просвітницької та освітньої діяльності на Закарпатті у другій половині ХІХ століття, аналізуються педагогічні погляди видатних діячів того часу О.Духновича, О.Павловича.*

***Ключові слова:** просвітницька діяльність, освітня діяльність, педагогічні погляди.*

***Аннотация.** Рассматриваются особенности просветительской и образовательной деятельности на Закарпатье во второй половине ХІХ столетия, анализируются педагогические взгляды выдающихся деятелей того времени А.Духновича, А.Павловича.*

***Ключевые слова:** просветительская деятельность, образовательная деятельность, педагогические взгляды.*

***Annotation.** The features of outreach and educational activities in Transcarpathia in the second half of ХІХ century, analyzed pedagogical views of prominent figures of the time А.Духновича, А.Павловича.*

***Key words:** educational activities, educational activities, educational views.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Завданням сучасної освіти України є збереження досягнень минулого, національного і, водночас, модернізація навчально-виховного процесу відповідно до світових стандартів. Це актуалізує ретроспективу історико-педагогічних явищ, їх опрацювання, переосмислення та висвітлення. Йдеться про дослідження історії української освіти й педагогічної думки з урахуванням пріоритетів їх розвитку у різних регіонах України.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Педагогічні думки діячів Закарпаття вивчали Л.Вовк, Г.Грищенко, О.Дзевєрін, М.Євтух, Н.Калениченко, О. Мазуркевич, Ф.Науменко, В.Смаль, М.Стельмахович та інші.

Серед дослідників просвітницького руху на Закарпатті хочемо назвати Л.Бабота, Д.Данилюка, В.Задорожного, П.Магочія. Як дослідники літературної діяльності закарпатських будителів виокремилися літературознавці В.Бірчак, В.Гнатюк, О.Мишанич та інші.

Постановка завдання. Мета статті – висвітлити особливості просвітницького руху Закарпаття у XIX ст., визначити основні педагогічні ідеї видатних діячів того часу О.Духновича, О.Павловича.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія Закарпаття відображає складність і труднощі долі українського народу. Декілька століть воно було відірваним від рідних кордонів: після розпаду Київської Русі закарпатські землі входили до складу Галицько-Волинського князівства, а згодом були поневолені угорськими королями. Потім Закарпаття входило до складу Австро-Угорщини, а після закінчення Першої світової війни – до Чехословаччини. І увесь цей час корінне місцеве населення називало себе русинами, усвідомлюючи свою споконвічну належність до Русі, а територію – Карпатською Руссю, Угорською Руссю, Підкарпатською Руссю.

У XIX ст. Закарпаття було найвідсталішим у складі Австро-Угорщини як в економічному, так і в культурному відношенні. Тому й національне відродження почалося тут із запізненням і протікало повільними темпами, маючи свої особливості. Якщо Чехія, Словаччина, Галичина вже на початку XIX ст. організували активну боротьбу за створення національної культури, то культурні сили Закарпаття в той час були нечисленні. У другій половині XIX ст. процес формування національної (української) ідентичності на Закарпатті тільки розпочався. Десь він проходив швидше, десь повільніше.

Вирішальну роль для подальшого розвитку національної свідомості українців-русинів Закарпаття відіграли революційні події 1848 – 1849 рр. в Австро-Угорській імперії, як наслідок внутрішніх соціально-економічних, політичних, культурних процесів розвитку краю та боротьби широких народних мас за своє соціальне й національне визволення.

З цілої низки причин національне відродження у багатьох слов'янських народів, особливо на першому етапі, мало форму просвітницького руху.

Просвітництво – явище досить складне й багатогранне. У широкому значенні під цим терміном розуміють просвіту широких верств населення, залучення їх до наук, мистецтв. У вузькому, історико-культурному значенні, цей термін використовується для позначення ідейного руху, що розгорнувся у країнах Європи під гаслом подолання закоснілих форм соціально-політичного, соціально-економічного й соціокультурного життя в ім'я „істинних” ідей про світ, суспільство, людину.

Категорію „просвітництво” українські педагоги розглядали як удосконалення суспільства шляхом розповсюдження наукових знань через систему навчальних закладів. В Україні першими носіями ідей просвітництва стали випускники Києво-Могилянської академії. На Західній Україні до просвітників зараховують П.Лодія (1764 – 1829 рр.) – першого викладача філософії Львівського університету. Національне шкільництво та діяльність освітніх гуртків на Західній Україні стали запорукою просвітницького руху при національному відродженні. Одним із специфічних напрямів українського просвітництва на Західній Україні була активна діяльність духівництва в національному відродженні. Це пояснюється, насамперед, тим, що для більшості українців в умовах австро-угорського панування для здобуття освіти, а тим більше – для наукового розвитку, залишалася лише одна мінімальна можливість – мати теологічну освіту. Суттєвим є те, що навчальний курс у школах Західної України, зокрема Закарпаття, обов'язково складався з уроків релігії (Закону Божого, Катехизму), що в більшості випадків проводився рідною мовою.

Водночас вітчизняні просвітники протистояли офіційній владі, оскільки вирішували питання національного відродження: прагнення бачити свій народ рівним серед інших народів, мати власну державу, освіту. Це є ще однією своєрідною особливістю українського просвітництва.

У 30 – 40-х рр. XIX ст. українське просвітництво вже зосереджувалося на вирішенні не релігійних аскетичних починань, а культурно-освітніх (заснування культурно-освітніх товариств, шкіл, бібліотек, видання енциклопедій, наукових трактатів, літературних альманахів). Серед молоді виникла зацікавленість національною історією, літературною мовою. Культурні, іноді суспільно-політичні інтереси, зосереджувалися у двох царинах – філології та історії. Філологічні та історичні пошуки велися не тільки з метою здобути об'єктивні наукові істини, а й часто мали національно – патріотичний та політичний відтінок. У граматиках, статтях, присвячених питанням лінгвістики, історії висновки співпадали з духом часу: славісти, історики займалися проблемою спільнослов'янської мови, історії. Розв'язання мовної проблеми в умовах чужоземного оточення було і є надзвичайно складною проблемою, яка з суто лінгвістичної переростає в політичну, економічну, конфесійну. На думку П.Магочія, „...за відсутності добре розвиненої літератури або системи культурно-освітніх закладів підкарпатська руська проблема зоставалася так тісно пов'язана з мовним питанням, що концепція національності прямо ідентифікувалася з мовою” [5, с.182].

Значний вплив на формування національної свідомості у цей період мало письменство. Відомий український літературознавець О.Мишанич стверджував, що „... хоча естетична цінність закарпатського письменства ХІХ – початку ХХ ст. невисока, але культурно-історичне значення його заперечувати не можна” [6, с. 315]. Цікавими для нас є літературно-публіцистичні праці М. Драгоманова [1], І. Франка. Останній, наприклад, в роботах „Карпаторуське письменство ХVІІ – ХVІІІ вв.” [11, с. 1–162], „Студії на полі Карпаторуського письменства” [12, с. 1–50] розглядав карпаторуську літературу як частину давньої української літератури.

Представниками просвітництва Закарпаття виступила будительська генерація, очолювана О.Духновичем. Її представники – письменники, педагоги, священики: О.Павлович, І.Сільвай, І.Ставровський, Ю.Олтис, П.Янович та ін. Будительство – громадська течія на Закарпатті ХІХ ст. „Будителі проводили значну культурно-освітню роботу, зокрема, склали підручники для народних шкіл, видавали збірники, календарі, газети і журнали, виступали проти латинізації та мадяризації українського населення” [10, с. 69].

Термін „будительство” почав постійно вживатися лише наприкінці ХІХ ст., а ідейним гаслом будительського руху стала поезія О.Духновича „Подкарпатські русини, оставте глубокий сон”.

Кінець 50-х рр. були роками значного піднесення культурно-політичного життя в його національно-історичному аспекті. В значній мірі за це потрібно завдячувати одному з самих визначних будителів Закарпаття – О.Духновичу (1803–1865 рр.). Заслуга його полягала в тому, що він як просвітник демократичного напрямку зумів сучасну йому передову частину інтелігенції переконати, що активізація національно-історичної діяльності населення на Закарпатті в повній мірі залежить від поширення освіти серед народу, виховання молоді в дусі доброчесності, шанування національної гідності. Він писав, що і „царский сын без образования... останет однако глупец, останет свирепым зверем, и тираном немилостивым. А школа – „нравов стодола” [4]. О.Духнович виступив рішуче на захист русинів. Своєю невтомною працею О.Духнович привертав увагу передової інтелігенції до питань шкільної освіти й був автором уперше систематично упорядкованих посібників з педагогіки для батьків і сільських учителів („Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских”) [2].

Основою педагогічної концепції О.Духновича були принципи гуманізму, народності, демократизму. Розвиваючи принцип гуманізму, О.Духнович надавав йому гострої національно-політичної спрямованості. В умовах Росії і Австро-Угорщини це відповідало духові часу, а в історії українського народу це відповідало історичним прагненням до возз’єднання з Україною.

Відстоюючи ідею народності школи і виховання, О.Духнович наголошував на праві кожного народу вчити дітей рідною мовою. Він очолив боротьбу на Закарпатті проти політики мадяризації русинів. О.Духнович палко закликав учителів і батьків виховувати у дітей почуття народності. Людина без почуття поваги до свого народу „предается индиферентизму”, а „индиферентизм”, на думку О.Духновича, „есть наибольшее зло в человечестве”, „индиферентисты” ... „стыдятся народом своим”. Щоб підняти народні маси до активної національно-історичної діяльності, О.Духнович закликав батьків й учителів засобами виховного впливу „заскелити любов к своей народности”, „кровь не можна затопти, а народ ест нам ближний и родной.” [3]. Гальмуючи чужомовним навчанням розвиток дітей, російський та австро-угорський уряди гальмували розвиток всього українського народу, розчленованого на частини, впливаючи цим самим на його долю.

Своєю особистою будительською діяльністю О.Духнович надавав приклад передовій частині інтелігенції Закарпаття. До неї належав О.Павлович (1819 – 1900рр.) – священик, поет і педагог. На думку О.Павловича, простим людям праці нема чого сподіватись на доброчесність заможних. Цей раціоналізм у О.Павловича обумовлювався його схилянням перед поступом науки, свідком якого в другій половині ХІХ ст. він став. Все це дає нам право сказати, що в світогляді О.Павловича уживалися просвітницький раціоналізм з наївною вірою в Бога, забарвленою життєвою мудрістю.

У О.Павловича, як і у О.Духновича, ідея просвітницького гуманізму в її яскравому первісному християнському демократичному забарвленні є одним з провідних принципів виховання. Він, як і О.Духнович, щиро вірив, що засобами виховання можна досягти такого суспільного ідеалу, за яким кожна людина матиме право на гідне життя. В світлі сучасного стану суспільної думки розуміємо, наскільки наївними були такі мрії й сподівання, але це, однак, не підриває нашої віри в те, що такі будителі, як О.Павлович, О.Духнович, по-своєму щиро хотіли добра, перш за все, простим людям праці.

На кого О.Павлович покладав свої сподівання, хто візьме на себе великий обов’язок виховання народних мас в дусі тих чеснот, які допоможуть людству „общее благо искати”? Щодо дітей, то ці обов’язки О.Павлович покладав на педагогів і батьків, і у цьому відношенні наслідував приклад О.Духновича, який, як відомо, педагогам у суспільному житті відводив роль „вождей народа” [3].

Особливістю просвітницького руху на Закарпатті є й те, що після 1867 р. на Закарпатті поширювалися школи з мадярською мовою навчання. Тим, простим людям не залишалося нічого іншого, як віддавати своїх дітей в ці школи; в них давали реальні знання, учили хоч і чужої, але живої і практично потрібної в житті мови, оскільки мадярська мова була державною. У школах- дяківках, з їх малоосвіченими, педагогічно необізнаними вчителями – дяками, які до того ж часто ще ухилялися від сумлінного виконання своїх учительських обов'язків, вчили мертвої і нікому непотрібної церковнослов'янської мови. До того ж, в післяреволюційні роки люди з села почали масово шукати роботи в Угорщині. Загроза цілковитого знищення русинів Закарпаття як нації стала зовсім реальною.

Навчання та виховання молоді в дусі народності, за О.Павловичем, насамперед, виховання у дітей любові до Батьківщини. Він закликав, що треба не тільки любити Батьківщину, але й добре знати її. О.Павлович відчув на собі зло чужомовного навчання. Спочатку він навчався польською мовою, потім в гімназії вивчав латинську, у старших класах – угорську. Все ж і за цих умов він не тільки не згубив почуття народності, не забув рідної мови, але ще більше й глибше це почуття опанувало ним. Тому педагог вимагав, щоб діти вивчали рідну мову й літературу, географію та історію, природу рідного краю.

О.Павлович прагнув свою поезію й педагогічну діяльність підпорядкувати боротьбі з мадяризацією. ТАК У ВІРШІ „Василь роду изменил, русский букварь осквернил” писав:

Чтоб казили свою речь;
И не научились ничь.
Чтоб свой род презирали,
Его врагами стали [7, с.51].

Велику увагу О.Павлович приділяв родинному вихованню. Це не дивно, тому що в умовах шаленої політики мадяризації і окатоличування, русинська родина була тим першим й основним бастионом у боротьбі за молодь, який можна було протиставити згубному впливові космополітизму, мадяризму, католицизму. О.Павлович намагався прищепити дітям любов до батьків, взаємну повагу. Тема родинного виховання була однією з основних тем поетичної творчості О.Павловича. У вірші „Честный руснак с Маковицы роздуме в Америци” він звертав увагу дітей на необхідність допомоги старим батькам:

Но и я мал думати,
Же уж стары отец,мати,
Уж не старчат доробляти,
Я бы мал им помагати [8, с.254].

За О.Павловичем, головне в родинному вихованні – це й виховання „цнот”, моральної доброчесності. В епіграфі до вірша „В чем останет память твоя”, О.Павлович заявляє: „Не о дити, але цности старайся в пильности” [9. с. 340].

Висновки і перспективи дослідження. Просвітництво у національному відродженні різних народів – надзвичайно складне соціальне, ідеологічне, політичне явище. На Закарпатті воно мало свою специфіку. Прагнення інших народів Австро-Угорської імперії до самовизначення спиралося уже на розгорнуту національно-історичну діяльність, а русини Закарпаття такої програми не мали, бо рівень цивілізації, а звідси й рівень національно-історичної діяльності не відповідав вимогам часу. Тому цей процес був еволюційним, а не революційним.

Особливість просвітництва на Закарпатті у другій половині XIX ст. проявлялася і в тому, що тут ще не було середнього класу. Цікаво, що серед просвітників було багато священиків, тоді як в Європі традиційне просвітництво у своїй діяльності рішуче виступало проти церкви. Своєрідність цього феномену полягала в тому, що для більшості українців здобути освіту в умовах чужоземного панування залишалося тільки через отримання теологічної освіти.

Просвітницькі ідеї вплинули на формування педагогічної думки. Гуманістична спрямованість української культури і школи цього періоду свідчить про прихильність національних митців, педагогів до формування й поширення загальнолюдських цінностей як ідеалу взаємовідносин між людьми. У педагогіці Закарпаття другої половини XIX ст. знайшли відображення кращі риси українського національного характеру – прагнення до свободи, до розвитку в людині моральних якостей, осудження зла, соціальної несправедливості. Будителі своєю діяльністю посилювали в масах Закарпаття почуття народності, національної й соціальної свободи, розповсюджували освіту, знання, очолювали його боротьбу за свободу.

На сьогодні вивчення спадщини другої половини XIX ст. у будь-якій сфері людського життя набуває важливого значення для самоутвердження на загальноцивілізаційному рівні. Спостерігаючи за сучасними політичними, соціально-економічними, духовними процесами в Україні, можна зазначити,

що національне відродження може бути повним, якщо воно ґрунтується на культурологічній основі, на історико-педагогічних цінностях. Вивчення педагогічної думки зазначеного періоду, знайомство з просвітницькими ідеями відомих діячів XIX ст. О.Духновича, О.Павловича допоможе осмислити те, що ми вважаємо нашим духовним багатством, й дасть змогу творчо використовувати випробувані часом педагогічні ідеї в сучасності.

Література

1. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1868 – 1877) / М. Драгоманов – К.: Наукова думка, 1970.
2. Духнович О. Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских / О. Духнович – Ужгород : ВАТ Видавництво „Закарпаття”, 2003. – С. 364–390.
3. Духнович О. Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских. – Львов. – 1857. – 60 с.
4. А.В.Духнович. Естественно-духовные рассуждения. Рукопис. – Бібліотека АН УРСР у Львові, рукописний відділ.
5. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). – Ужгород : Поличка Карпатського краю, 1994. – 296 с.
6. Мишанич О. Карпати нас не розлучать / О. Мишанич: матеріали Міжнародної наукової конференції [„Українські Карпати: етнос, історія, культура”], (Ужгород 11 – 13 жовтня 1993 р.) / Ужг. держ. Ун – т. – Ужгород: УжДУ, 1993. – 610 с.
7. Павлович А. Василь роду изменил, русский букварь осквернил... / А. Павлович Избранные произведения (Под общей редакцией И.С.Шлепецкого) – Пряшев : Изд-во культурного общества украинских трудящихся, 1955. – С. 51–53.
8. Павлович А. Честный руснак с Маковици роздуме в Америци / А. Павлович Избранные произведения (Под общей редакцией И.С.Шлепецкого) – Пряшев: Изд-во культурного общества украинских трудящихся, 1955. – С. 252–255.
9. Павлович А. В чем останет память твоя / А. Павлович Избранные произведения (Под общей редакцией И.С.Шлепецкого) – Пряшев : Изд-во культурного общества украинских трудящихся, 1955. – С. 340–341.
10. Педагогічний словник / [упоряд. М.Д.Ярмаченко]. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 514 с.
11. Франко І. Карпаторуське письменство XVII – XVIII в.в. / І.Франко Записки НТШ. – Львів, 1900. – Т. 37–38. – С.1–162.
12. Франко І. Студії на полі Карпаторуського письменства. / І.Франко НТШ. – Львів, 1901. – Т. 41. – С. 1–50.